

Meşrutiyet'ten sonra gerçekleşti (1909). İran'da kölelik 1906 anayasasıyla yasaklandı. Diğer İslâm ülkelerinde köleliğin bütünüyle ortadan kaldırılması XX. yüzyılın ortalarına kadar tamamlandı.

BİBLİYOGRAFYA :

Miftâhu künûzi's-sünne, "abîd", "itk" md.-leri: *Müsned*, I, 78; IV, 35-36; V, 413; Buhârî, "İmân", 22, "Keffârât", 6, "Küsûf", 11; Müslim, "İtk", 23, "Eymân", 29-42; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 123, "İtk", 13; Tirmizî, "Nüzûr", 14; Şâfiî, *el-Ûm*, I-VII; İbn Hişâm, *es-Sîre*², I, 214-222, 247-248; II, 294, 344-345, 621; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl* (nşr. M. Halil Her-râs), Kahire 1401/1981, s. 120-121, 133-134; Belâzûrî, *Ensâb*, I, 357-367, 382, 490; Taberî, *Târîh*, Kahire 1939, I, 227; Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, I-IV; İbn Düreyd, *Kitâbü'l-İştikâk* (nşr. F. Wüstenfeld), Göttingen 1854, s. 308; Serahsî, *el-Mebsût*, X, 40; a.mlf., *Şerhu Siyeri'l-kebir*, Haydarâbâd 1335-36, II, 265; Gazzâlî, *İhyâ'ü'l-Beyrut*, II, 219-221; Süheylî, *er-Rauzü'l-ünûf*, I, 164; Kâsânî, *Bedâ'î'*, I-VII; Burhâneddin el-Merginânî, *el-Hidâye*, İstanbul 1290, I-II; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, Kahire 1389/1969, VI, 112; ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., *el-Mukni'*, Kahire 1322, I-II; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, II, 176-177; İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 492-493; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, Beyrut, ts., I, 357; Ahmed Refik [Altınay], *Hicri On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)*, İstanbul 1988, s. 25-26; a.mlf., *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1988, s. 50-51; D'Ohsson, *Tableau général*, IV/1, s. 381; Mahmud Esad, *Kitâb-ı Nikâh ve Talâk*, İstanbul 1326, s. 128; Muhammed Hamîdullah, *el-Veşâ'îku's-siyâsiyye*, Kahire 1941; D. B. Davis, *The Problem of Slavery in Western Culture*, New York 1966, tür.yer.; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, V, 570-575; Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara 1971, s. 10-37; Halil İnalçık, "Servile Labor in the Ottoman Empire", *The Mutual Effects Between the Islamic and Judeo-Christian World*, New York 1979, s. 25-52; D. Pipes, *Slave Soldiers and Islam*, New Haven-London 1981; E. R. Toledano, *The Ottoman Slave Trade and its Suppression: 1840-1890*, Princeton 1982; M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1983, s. 92, 94, 101; H. A. Jacobs, *Incidents in the Life of a Slave Girl*, Cambridge 1987, tür.yer.; Ch. Verlinden, "Slavery, Slave Trade", *Dictionary of the Middle Ages* (ed. R. Strayer), New York 1989, XI, 334-340; B. Lewis, *Race and Slavery in the Middle East*, New York 1990; İzzet Sak, *Şer'iye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler: 17 ve 18. Yüzyıllar* (doktora tezi, 1992), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; P. Kolchin, *American Slavery: 1619-1877*, New York 1993, tür.yer.; Y. Hakan Erdem, *Slavery in the Ottoman Empire and its Demise: 1800-1909*, London 1996; Nihat Engin, *Osmanlı Devletinde Kölelik*, İstanbul 1998; K. Fleet, *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State*, Cambridge 1999, s. 37-58; Jr. Speros Vryonis, "Selçuklu Gulamı ve Osmanlı Devşirmesi" (trc. Mehmet Öz), *Söğüt'ten İstanbul'a* (der. Oktay Özel - Mehmet Öz), İstanbul 2000, s. 517-554; Gümeç Karamuk, "Devşirmelerin Hukuki Durumları Üzerine", a.e., s. 555-572; Ömer Lütfi Barkan, "XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı

İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri, Kulluklar ve Ortakçı Kullar", *İFM*, I/1 (1939), s. 29-74; I/2 (1940), s. 198-245; S. D. Goitein, "Slaves and Slavegirls in the Cairo Geniza Records", *Arabica*, IX/1, Leiden 1962, s. 1-20; Halil Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", *Gel.D*, 1979-1980 Özel Sayısı (1981), s. 76-80; A. W. Fisher, "The Sale of Slaves in the Ottoman Empire: Markets and State Taxes on Slave Sales, Some Preliminary Considerations", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, VI, İstanbul 1978, s. 149-174; Y. J. Seng, "Fugitives and Factotums: Slaves in Early Sixteenth Century Istanbul", *JESHO*, XXXIX/2 (1996), s. 136-169; Ahmed Nazmi, "The Functions of the White Slaves in the Social Life of the Abbasid Caliphate", *RO*, LI/2 (1998), s. 90-103; Osman Çetin, "Slavery and Conversion of the Slaves to Islam in the Ottoman Society, According to the Canonical Registers of Bursa Between XVth and XVIIIth Centuries", *Üİ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/1, Bursa 2001, s. 1-8; Th. W. Juynboll, "Abid", *İA*, I, 110-114; R. Brunshvîg, "Abd", *EP* (ing.), I, 24-40; Ezekiel N. Gordon, "Slavery", *EBr*, XX, 628-644; "Rıkk", *Mu.F*, XXIII, 11-93.

M. AKİF AYDIN

MUHAMMED HAMİDULLAH

Osmanlılar'da Kölelik. Osmanlılar'da kelime olarak esir ve köle arasında belirleyici bir ayırım bulunmaz, hür olmayan kimseler her iki kavramla da anılır. Kölelik daha sonra savaş esiri olmaksızın Afrika'dan, Kafkaslar'dan ve Kuzey steplerinden getirilip esir pazarlarında satılan kimseleri niteleyen bir kavram haline de gelmiştir.

İslâmiyet'ten önceki Türk devletlerinde savaş esirlerinin evlerde uşak, hizmetçi, işçi ve çoban olarak çalıştırıldığına dair bilgiler mevcuttur. İslâm dininin kabulünden sonra Türk sosyal hayatında kölelik müessesesi yeni bir statüye kavuşmuştur. Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu sultanlarının hizmetinde özel olarak yetiştirilmiş köleler bulunurdu. Bu Türk devletlerinde ve özellikle Selçuklular'da ordunun önemli bir kısmını kökenleri Abbâsîler'e uzanan gulâmlar teşkil ederdi. Genellikle fethedilen yerlerden, bazan da ülke içinden sağlanan gulâmların bir başka kaynağı da köle ticaretiydi. Sahipleri tarafından yetiştirilen bu gulâmlar çeşitli devlet hizmetlerinde istihdam edilirdi. Büyük Selçuklular'ın ardından Anadolu Selçuklularında, kendileri köle olup hükümdarlığa yükselen Memlûkler'de esirlikten köle statüsüne geçmiş askerlerin kullanıldığı bilinmektedir. Anadolu Selçuklularında kapıkulu askerinin kaynağı savaş esiri veya Rum, Rus, Gürcü gibi milletlerden satın alınan kölelerdi. Bunların için-

de saraya alınanlar arasında Mübârizüddin Ertokuş, Celâleddin Karatay, Emîr Şemseddin Hasoğuz, Seyfeddin Torumtay gibi değerli devlet adamları yetişmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında esirlik müessesesinin işletilmediği, fethedilen yerlerdeki gayri müslim halkın hür insanlar gibi hayatlarını sürdürdükleri, isteyenler Bursa, İstanbul vb. büyük şehirlere gidebildikleri anlaşılmaktadır. Osman Bey'in esir aldığı Yarhisar beyinin kızına cârîye muamelesi yapmayıp oğlu Orhan'a nikâhlanması bu uygulamanın tipik bir örneğidir. Aynı şekilde İmrâlı adasına adını veren Kara Ali Bey de bu adadaki papazın kızıyla evlenmişti.

Orhan Bey zamanında (1324-1360) Bursa ve İznik'in fethinden sonra burarlardan hiç esir alınmamış, isteyenlerin bu şehirlere ayrılabilecekleri bildirilmişse de halkın pek çoğu evini barkını terketmemiştir. Dul kalan kadınların kendilerine ve çocuklarına bakacak kimseleri olmadığından söz etmeleri üzerine Orhan Bey askerlerinden isteyenlerin bu kadınları nikâhla alabileceklerini, bunlarla evlenenlerin İznik'te muhafız olarak kalacaklarını belirterek bu evliliği teşvik etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ilk esirler I. Murad devrinde Rumeli fetihleri sırasında alınmaya başlanmış ve uzunca bir süre esirlik müessesesinin yegâne kaynağı savaşlar olmuştur. Onun saltanatı döneminde Bursa Kadısı Çandarlı Kara Halil Efendi'nin tavsiyesi üzerine devletin asker ihtiyacını karşılamak üzere pençik kanunu yürürlüğe girmiştir. Buna göre savaş esirlerinden askerliğe elverişli olanların beşte biri asker yapılmıştır. Devletin hissesine düşen esirlerin bir kısmı ise yine esaret altındaki müslümanlarla takas edilmiştir. I. Murad zamanında (1360-1389) kurulan Yeniçeri Ocağı'nın çekirdeğini bu esirler oluşturmuştur. Diğer esirler savaş ganimeti olarak gaziler arasında taksim edilir, onlar bunları ya kendi hizmetlerinde kullanır veya satarlardı. Böylece işlemeye başlayan esirlik müessesesi yapılan fetihlerle sınırların genişlemesine paralel olarak gelişmiş, esirler sosyal hayatın önemli bir unsuru olmuştur.

Savaşlar ve akıncılar sırasında ele geçirilen esirlere iyi davranılır, karınları doyurulur, başları tıraş edilir, kendilerine yeni elbiseler giydirilirdi. "Dil" denilen bu esirlerin bazısı casus olarak kullanılır, bunlardan ülkeleri ve orduları hakkında bilgi

alınırdı. Müslüman olanlar ayrı statüye tâbi tutulur, çeşitli hizmetlerde istihdam edilir, kesinlikle takas işlemine kullanılmazdı. Fidyeye vererek kurtulmak isteyen esirlere engel olunmazdı. Ancak zulmüyle kötü ün salmış olanlara bu hak tanınmaz, bunlar ya öldürülür ya da kürek mahkûmu olurlardı. Kafiler halinde şehir merkezine getirilen esirler halka teşhir edilirdi. Niğbolu muharebesinde esir düşen Fransız asilzadelerini Gelibolu üzerinden Bursa'ya ve Mihaliç'a götüren Yıldırım Bayezid onlara gayet iyi davranmış, avlanmalarına bile müsaade etmişti. Bu esirlerden birçoğu fidye karşılığı bir süre sonra serbest bırakılmıştır.

Pençik kanunu gereğince savaş esirlerinden faydalanılmaya devam edilirken Ankara Savaşı sonunda yavaşlayan fetihler sebebiyle azalan esir sayısı asker ihtiyacını karşılamaya yetmeyince Çelebi Mehmed zamanından (1403-1421) itibaren ülke içindeki gayri müslim halkın erkek çocuklarının asker yapılmasına başlanmıştır. II. Murad döneminde (1421-1451) çıkarılan devşirme kanununa göre toplanan bu çocukların bir kısmı devletin idarî kademelerinde istihdam için Endurun'a alınmıştır.

İstanbul'un fethinin ardından başlayan askerî seferler sayesinde esir sayısında yeniden artış olmuştur. II. Mehmed fettiği İstanbul ve civarını iskân için savaş esirlerinden de yararlanmıştı. Belgelerde "ortakçı kullar" şeklinde geçen bu esirler Haslar kazasındaki köylerde toprak işçisi olarak kullanılmıştır. Bursa, Biga, Edirne, Konya bölgelerindeki köylerde, Batı Anadolu ve Rumeli'nin bazı vezir vakıflarına ait yerleşme yerlerindeki ziraat alanlarında istihdam edilen ortakçı kulların hukukî statüsü Batı'daki kölelik anlayışından farklıydı. Gerçek kölelikle hür köylülük arasında bir zümre olan ortakçı kullar XVI. yüzyılda reâyâ sınıfına dahil edilmiştir (Barkan, *Türkiye'de Toprak Mecelesi*, s. 575 vd.).

Savaş esirlerinin giderek azalması köle ticaretinin artmasına sebep olmuştur. XIX. yüzyıl başlarına kadar bütün dünyada serbest olan köle ticareti Osmanlılar'da belli kurallar içinde yapılırdı. Sadece müslümanlar tarafından yapılmasına izin verilen kök ticaretinin en önemli merkezleri başta İstanbul olmak üzere Asya'da Bağdat, Şam, Erzurum, Konya, Medine, Halep, Afrika'da Kahire, Avrupa'da ise Belgrad ve Sofya idi. Bu ticarete özellikle Afrikalı köleler başta geliyordu. Öteden beri Kızıldeniz ticaret yolunda çe-

şitli değerli mallar yanında zenci köle ticareti de yapılırdı. Bu esirlerin kaynağı ise Sudan ve Habeşistan'dı. Putperest Habeş kabilelerinden, özellikle Galla bölgesinden ve Dârûr'un güneyindeki halkardan toplanan zenci köleler Hindistan, Mısır ve Arabistan taraflarına sevk edilirdi. Kuzey Afrika devletleriyle İran, Anadolu, Arap yarımadası ve Asya'daki diğer İslâm devletlerinin köle ihtiyacı da Habeşistan'dan sağlanırdı. Dârûr kervaniyla deniz ve kara yoluyla yapılan ticaret sayesinde Circe'ye her yıl 5-6000 köle getirilirdi. Bunların beşte dördü altı-otuz yaşları arasında olup çoğunu on-on beş yaş grubu kadın ve kızlar teşkil ederdi. Köle tüccarları Circe sancak beyine her köle veya deve için gümrük vergisi öderdi. Bunun esir başına 4, deve başına 2 altın olduğu, sancak beyinin mübâşirine de köle başına 9, deve başına 4 para verildiği anlaşılmaktadır (Orhonlu, s. 101). Daha sonra Kahire'ye getirilen kölelerden sekiz-on yaşlarındaki erkek çocuklar kısırlaştırılırdı. Kervan sahipleri Kahire'de her köle veya deve başına yine belli oranlarda vergi öderdi. Kölelerin bir kısmı burada ortalama 35 altına satılırdı. Osmanlı tüccarları tarafından satın alınan köleler İstanbul'a götürülürdü. Osmanlı sarayına alınan zenci kölelerin eğitilerek çeşitli harem hizmetlerinde kullanıldığı, birçoğunun Dârüssaâde (kızlar) ağalığına kadar yükseldiği bilinmektedir.

Kırım hanları, XVII. yüzyıl sonlarına kadar Çerkez beylerinden vergi karşılığı her yıl köle alırlar ve bunları İstanbul'a sevk ederlerdi. Ancak bu yüzyıldan itibaren Kafkas kavimlerinin müslüman olması bu uygulamanın yapılmasında anlaşmazlığa yol açmış, hatta Kaplan Giray Han 1708'de Çerkez beylerinin üzerine bir sefer düzenlemişti. Rus Çarlığı'nın güçlenip Kafkasya'ya el atması beyaz köle piyasasında fiyatların artmasına yol açmış, buna bağlı olarak zenci ticaretinde büyük artış olmuştur. Bunun üzerine Sadrazam Şehid Ali Paşa, zenci ticareti artışının durdurularak İstanbul'a sevk edilen zenci kölelerin hadım edilmesini yasaklamıştır. Garp ocaklarından toplanan esirler genellikle Rodos, İstanköy ve Eğriboz pazarlarında el değiştirerek İstanbul'a intikal ederdi. XVI-XVII. yüzyıllarda yapılan akınlar ve fetihler sonucunda Orta Avrupa ile Lehistan'dan İstanbul'a bol miktarda esir gelmiştir. Bunlardan saraya girme şansını elde eden kadın esirler padişah zevceliğine, hatta vâlide sultanlığa kadar yükseltilirdi.

İstanbul'daki ilk esir pazarı Haseki semtindeydi. XVI. yüzyılda şehrin ticaret merkezi olan Bedesten civarına kayan esir alım satımı, XVII. yüzyıl başlarından itibaren Kapalı Çarşı ile Nuruosmaniye civarında bulunan Tavukpazarı'ndaki Esir Hanı'nda yapılmaya başlanmıştır. Aynı yüzyıl ortalarında yanan, ardından tamir gören ve XVIII. yüzyıl sonlarına kadar varlığını koruyan, fakat günümüze hiçbir izi kalmayan Esir Hanı iki katlı, tek kapılı ve 300 odalı bir yapıydı. Her biri bir esir tâcirine ait bu odalarda tutulan esirler, harem ortasındaki meydana açık arttırma usulü veya özel pazarlıkla satılırdı. Esir Hanı, bizzat esircilerin ifadesiyle "ibâdulahın haremî" olup müslümanların kutsal aile yuvasıyla eşdeğerde sayıldığından gayri müslimler yanında müslümanların ayak takımının bile giremediği bir yerdi.

XVIII. yüzyıl sonlarında İstanbul'a gelen Fransız seyyahı Olivier'nin gözlemlerine göre Osmanlı sarayına girmeleri için bizzat ana babaları tarafından satılan Gürcü ve Çerkez kızları çocuk yaşlarda esir pazarına getirilirdi. Burada arz-talep kurallarıyla göre belirlenen fiyatlar 1790'larda 500-1000 kuruş arasında değişirdi. Satış sırasında kadın köleler kesinlikle çıplak gösterilmez, alıcı adına vücutları hakkında sadece yaşlı bir kadın bilgi sahibi olabilir, hiçbir gayri müslim esir pazarına giremezdi. Esir tâcirleri arasında, satılacak kızları gayri müslim birinin görmesi halinde onlara değerinden kaybettireceği şeklinde garip bir inanış vardı (*Türkiye Seyahatnamesi*, s. 86).

Toptan köle ticaretiyle uğraşanlara esir tüccarı, bu işi küçük çapta yapan erkek veya kadınlara ise esirci denirdi. Esir tâcirleri ellerindeki esirlerin iyi para etmesi için onların yemesine, içmesine, giyim kuşamlarına dikkat eder, yetenekli olanlara müzik, dans ve çeşitli el sanatları öğretilirdi. İslâm dininin emirleri gereği bazı istisnalar dışında sahiplerince esirlere iyi davranılırdı. Kadın esirler genellikle aile içi hizmetlerde kullanılır, kendilerine çeşitli meslekler öğretilir, çok defa evlendirilir veya âzat edilirdi.

Esirci olmanın ve esir ticaretinin sıkı kuralları vardı. Esirciler ve yamak denilen yardımcıların evli ve güvenilir kimseler olmasına özen gösterilirdi. Geceleri Esir Hanı'nda kimse kalmaz, satılık esirler esircilerin evlerinde, konaklarında geceler, sabahleyin tekrar esir pazarına götürülürlerdi. İstanbul dışından köle satmaya gelenlerin satamadıkları köleler kötü kişilerin eline düşmemesi için esirci tüc-

carı tarafından satın alınır, böylece bunların fuhşa sürüklenmesi önlenirdi. Elleindeki köleleri aşırı derecede dövenlerle kusurlu veya hastalıklı köleleri pazarlayanlar şiddetle cezalandırılırdı. Aşırı dövülen ve yaralanan bir köle efendisini mahkemeye verebilirdi.

Köle ticaretinin denetimi ve yürütülmesi belli ücret karşılığında devletçe iltizama verilirdi. XVII. yüzyılda İstanbul'daki Esirhâne Eminliği'nin iltizam bedelinin yılda 100 kese akçe olduğu anlaşılmaktadır. Diğer esnaf kuruluşları gibi esircilerin de bir loncası vardı. İstanbul Esirhâne Eminliği'ne bağlı görevliler arasında bir kethüdâ ile esircilerin kendi içlerinden seçtikleri bir şeyh, yiğitbaşı, çavuş ve delâller vardı. Ünlü bestekâr İtrî Efendi bir süre esirciler kethüdâlığı yapmıştı. Esir Hanı'nın demir kapısının dibindeki odada bulunan emin alınıp satılan gulâm ve câriyelerden belli oranlarda vergi tahsil ederdi. Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda İstanbul'daki esirci mevcudunun 2000 kişi olduğunu belirtmektedir (*Seyahatnâme*, I, 563-564). Ölen veya köle ticaretini bırakan esircinin kadrosu kefaletle bir başkasına verilirdi. 1640 tarihli narh defterinde esirciler hakkında bilgi mevcuttur. Suistimale pek müsait olan bu işi kontrol altına almak için sayıları 100'ü geçen erkek ve kadın esircilerden 60 kadına ikametgâh adresleriyle isim isim zikredilerek satış yetkisi verilmiş, böylece elinde izin berahtı olmayanların köle ticareti yapmasının önüne geçilmek istenmiştir. Zaman zaman müslüman kadın ve kızlarını yabancı elçilere ve zengin gayri müslimlere peşkeş çeken bazı kadın esircilerle görevini kötüye kullanan erkek esircilerin bu tür fesatlarını önlemek için isimleri kayıtlı esirciler ve dellâller zincirleme olarak birbirine kefil yapılmış, içlerinden biri uygun iş yaparsa hepsinin sorumlu tutulacağı belirtilmiştir. Bu arada kölenin alım bedelinin onda biri kadar kârla satışa sunulması da kararlaştırılmıştır (Kütükoğlu, s. 255-258).

1826 tarihinde II. Mahmud tarafından Esirhâne Eminliği kaldırılarak esirci esnafının denetimi ihtisab ağalığına devredilmiştir. Aynı yıl çıkarılan İhtisab Ağalığı Nizamnamesi'nde köle ticareti ve kölelikle ilgili hükümler de yer almaktadır. Buna göre esir pazarında esircilerin odalarında beçki olarak görev yapan kişiler tesbit edilecek ve kefalete bağlanacak, ihtisab ağası güvenilir bir adamını esir pazarında bulundurarak esir ticaretindeki suisti-

mallere engel olacak, hastalanan esirlerin tedavisi efendisi tarafından yaptırılacak, hür birini köle diye satanlar sürgün cezasına çarptırılacaktır.

İstanbul'da esir ticaretinin yapıldığı Esir Pazarı, Sultan Abdülmecid'in emriyle 1847'de kapatılmışsa da (Lutfî, VIII, 133-134) bazı esirciler bu işi kendi evlerinde, bazıları da Fâtih Camii civarı ile Tophane semtinde kaçak olarak sürdürmüşlerdir. Bunun üzerine 1857 yılı başlarında Sultan Abdülmecid Mısır, Trablusgarp ve Bağdat valilerine gönderdiği emirle zenci ticaretini kesin olarak yasaklamış, bu işi yapanların cezalandırılacağını belirtmiştir (*Düstur*, Birinci tertip, IV, 368). 1876 Kânûn-ı Esâsisi'nde yasaklanan köle ticaretinin kaldırılmasıyla ilgili olarak 1891'de (a.g.e., Mütemmim, s. 132) ve nihayet Sultan Reşad zamanında bir kanun çıkarılmıştır (a.g.e., İkinci tertip, I, 831-832). Bu yasaklamalara rağmen köle ticareti az da olsa imparatorluğun sonuna kadar devam etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Bursa Şer'iyye Sicilleri, A-145, 1^a; BA, Cevdet-Zaptiye, nr. 239, 282, 410, 465, 768, 807, 1133, 1492; BA, Cevdet-Adliye, nr. 178, 649, 801, 1538, 1880, 2595, 3382, 4764, 5693; BA, Cevdet-Bahriye, nr. 704, 714; BA, MD, nr. 6, s. 168, 195, 311, 663, 740, 1082, 1085, 1317, 1457; BA, İbnülemin-Hatt-ı Hümayun, nr. 447; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (Bayburtluğil), s. 109, 149 vd., 180, 397; *Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehmed Hân* (nşr. Halil İnalıcık - Mevlûd Oğuz), Ankara 1978, s. 67-69; *Âşıkpaşazâde, Târih* (Atsız), s. 16, 21, 22, 45, 46, 59, 60, 128, 133-134; Edirneli Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi* (nşr. Atsız), İstanbul 1972, s. 41-43; Neşri, *Cihannümâ* (Unat), I, 158, 196 vd.; II, 616, 626; Selânikî, *Târih* (İpşirli), I, 5, 290, 330; II, 507, 509, 534, 563, 787, 833; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 563-564; Naimâ, *Târih*, V, 258; Ahmed Resmî, *Hamiletü'l-küberâ*, TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1403, tür.yer.; D'Ohsson, *Tableau général*, VI, 2 vd.; Olivier, *Türkiye Seyahatnamesi: 1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul* (trc. Oğuz Gökmen), Ankara 1977, s. 83 vd.; *Düstur*, Birinci tertip, İstanbul 1296, IV, 368; Mütemmim, s. 132; İkinci tertip, İstanbul 1329, I, 831-832; Lutfî, *Târih*, VIII, 133-134; Ahmed Refik [Altınay], *Hicrî On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)*, İstanbul 1988, s. 54-55; a.m.f., *Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1988, s. 50-51; a.m.f., *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)*, İstanbul 1988, s. 43-44; Hikmet Turhan Dağlıoğlu, *Onaltıncı Asırda Bursa*, Bursa 1940, s. 23-24; Barkan, *Kanunlar*, s. 32, 38, 48, 84, 88 vd., 137, 147, 162, 164, 183, 188, 223, 312, 317, 319, 339, 371, 394, 400; a.m.f., *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980, s. 575-716; a.m.f., "Edirne Askerî Kassâmına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *TTK Belgeler*, III/5-6 (1966), tür.yer.; Uzunçarşılı, *Kapakulu Ocakları*, I, 6 vd.; a.m.f., *Osmanlı Tarihi*, I, 107, 121-122, 166, 419-420; S. Takâts, *Macaristan Türk Âleminde Çizgiler*

(trc. Sadrettin Karatay), İstanbul 1970, s. 58-60, 71-72, 91-92, 105-106, 164-167, 199-201, 206-214; Çagaatay Uluçay, *Harem II*, Ankara 1971, tür.yer.; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, İstanbul 1974, s. 3, 43, 74, 100-102, 138; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, s. 255-258; Mehmet Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, Ankara 1983, II, 225 vd., 321 vd.; Halil Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyıl Sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler", *Atatürk Konferansları VIII: 1975-1976*, Ankara 1983, s. 218-227; a.m.f., "Onbeşinci Yüzyılın Sonu İle Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", *Gel.D.* 1979-1980, Özel Sayısı (1981), s. 68-69, 76-80, 110-111; R. Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul* (trc. Mehmet Ali Kılıçbay - Enver Özcan), Ankara 1986, II, 111-113; A. H. Lybyer, *Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi* (trc. Seçkin Cılızoğlu), İstanbul 1987, s. 54, 74, 80 vd.; Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul 1987, s. 119 vd.; K. Tebly, *Dersaadette Avusturya Seferleri* (trc. Selçuk Ünlü), Ankara 1988, s. 196-197, 265-268; Osman Turan, *Türkiye Selçukluların Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s. 183-184; Nihat Engin, *Osmanlı Devletinde Kölelik* (doktora tezi, 1992), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Bülent Tanıroğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik", *İÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XLV-XLVII/1-4, İstanbul 1982, s. 649 vd.; W. Buch, "XIV-XV. Yüzyılda Kudüse Giden Alman Hacılarının Türkiye İzlenimleri" (trc. Yüksel Baypınar), *TTK Belleten*, XLVI/183 (1983), s. 525-526; İzzet Sak, "Konya'da Köleler (XVI. Yüzyıl Sonu - XVII. Yüzyıl)", *Osm.Ar.*, IX (1989), 159-197; Pakalın, I, 552-555; II, 300-302; H. İnalıcık, "Çulâm", *EP* (ing.), II, 1085-1091; Reşat Ekrem Koçu, "Esir, Esirciler, Esirciler Kethüdâsı, Esirhane Eminliği, Esir Hanı, Esir Pazarı", *İst.A.*, X, 5269-5278.

NIHAT ENGİN

KÖLEMENLER

(bk. MEMLÜKLER).

KÖLÜK b. ABDULLAH

Anadolu'da
XIII. yüzyılda eser veren
Selçuklu mimarı.

Yalnız Selçuklu mimarisinin değil Anadolu Türk mimarisinin de önde gelen sanatçılarından biri olarak kabul edilen Kölük b. Abdullah'ın inşa ettiği eserlerden yalnız ikisinin üzerindeki kitâbelerde adını görmek mümkündür. Ayrıca bir eserinin sadece kitâbesi günümüze kadar gelbilmiştir. Bu kitâbeler dışında kaynaklarda hakkında henüz bir kayda rastlanmamıştır. Sanat değeri yüksek eserler inşa etmiş olması sebebiyle bugüne kadar kimliği üzerinde çok durulmuş, başta adı,